

О. С. Антіпов,

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Луганськ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПАТРІОТ» У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ СТАТТЯХ ІВАНА ФРАНКА (1890–1910 РР.)

У статті представлено потрактування поняття «лексико-семантичне поле» в сучасному мовознавстві та феномена «патріотизм» у лексикографічних джерелах помежів'я XIX – XX ст. На матеріалі письменницької публіцистики І. Франка здійснено дослідження лексико-семантичного поля «патріот», визначено й схарактеризовано три ряди, що створили в середині нього три мікрополя: «патріот як такий», «псевдопатріот» й «антипатріот», визначено семми, що є складниками поняття «патріот», та семи, якими письменник збагатив досліджуване поле.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, патріот, публіцистична стаття, мікрополе, семма, сема, синонім, антонім.

В статье рассматривается вопрос о толковании лексико-семантического поля в современном языкознании и феномена патриотизма в лексикографических источниках конца XIX – начала XX вв. На основе писательской публицистики И. Франка было совершено исследование лексико-семантического поля «патриот», охарактеризовано три микрополя: «патриот как таковой», «псевдопатриот» и «антипатриот», определено семмы – составляющие понятия «патриот», и семы, которыми писатель расширил исследуемое поле.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, патриот, публицистическая статья, микрополе, семма, сема, синоним, антоним.

The question as for the explanation of the lexical and semantic field in modern language studying and phenomenon of patriotism in lexical graphical sources on the border of the XIX – XX centuries are looked out in the article. On the basis of the Ivan Franko writer's publicistic was made the researching of the lexical and semantic field «patriot», marked up and characterized three rows, which made three micro-fields in the middle of it: «patriot as he is», «pseudo-patriot», and «anti-patriot», are marked up semes which are the components of the definition «patriot» and semes which the writer enriched the researched field by.

Key words: patriot, lexical and semantic field, publishing article, micro-field, sememe, seme, synonymous, antonym.

Публіцистична спадщина І. Франка на помежів'ї XIX – XX століть була ознаменована політичним та культурним відродженням модерної молоді української нації. Такі відомі українські вчені-франкознавці як А. Брагінець, М. Возняк, Я. Грицак, І. Дорошенко, М. Жулинський, С. Злупко, П. Колесник, С. Кость, Ф. Медвідь, М. Нечиталюк, С. Щурат та ін. у своїх працях звертали увагу на питання, порушені письменником-публіцистом, щодо ідеалу національної та політичної самостійності, екзистенції, ідеї державності, світоглядної еволюції, обґрунтування терміна «самостійна Україна» тощо. Також науковці досліджували роль публіцистичної творчості І. Франка в суспільно-політичному резонансі на Галичині.

М. Нечиталюк, опрацювавши теоретичні міркування письменника про визначення публіцистики як галузі літератури, зробив висновок щодо її трактування: це «специфічний вид літературно-журналістської творчості, характерними рисами якого є органічний зв'язок з політичним і культурним життям суспільства, актуальність і оперативність реагування на політичні події з метою ідеологічного та морально-етичного впливу на радикальну зміну панівної громадської думки» [8]. А сам І. Франко публіцистику називав кузнем, «в котрій виконуються добрі великі і тривкі громадські діла» [24, с. 394].

У XIX ст. публіцистичну статтю І. Франко визначив як популярну за викладом, пристрасно-емоційну статтю, у якій порушені важливі громадсько-політичні або також актуальні й практично значущі наукові питання [9, с. 201]. Так, письменник у своїх публіцистичних статтях порушував питання свободи слова, розвитку літератури, політичної ситуації, українського національного ідеалу, що виступав у ролі політичної свободи України та шляхів його здобуття. Письменник-публіцист у своїх працях концептуально обґрунтовував право і доцільність самостійності України. «...Добре відомо, що національна свідомість <...> на базі засадничої національної ідеї містить в собі усвідомлення <...> патріотизму, спільності в національно-визвольній боротьбі», – такої думки свого часу дотримувався франкознавець Ф. Медвідь, стверджуючи, що І. Франко реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для національної самостійності [7, с. 169–173]. Отже, патріотичні риси, як-от: шанування своєї мови, культури, звичаїв, традицій, національної гідності, гордості, любові до існування на своїй землі, – це провідні мотиви публіцистичних статей відомого українського письменника, науковця, публіциста І. Франка.

Метою нашої розвідки є дослідження лексико-семантичного поля «патріот» на матеріалі публіцистичних статей письменника, які ми зараховуємо до жанру художньої публіцистики, адже вони були адресовані широкому колу читачів – усьому українському народу.

Лексико-семантичне поле (ЛСП) – поняття дуже містке. «Тут переплітаються головні проблеми лексикології – проблеми синонімії, антонімії, полісемії, проблема співвідношення слова та поняття. Розв'язання завдань, що пов'язані з семантичними полями, дозволяє по-новому висвітлювати зазначені проблеми» [5, с. 67]. Об'єднання слів у ЛСП можливе лише за наявності спільних значенєвих сем, що забезпечують семантико-сміслові зв'язки в межах утвореної одиниці [4, с. 25].

У сучасному мовознавстві ЛСП потрактовують як «складну функціональну системно-структурну одиницю лексико-семантичного рівня» (Ф. Жилко) [4, с. 25], «сукупність мовних одиниць, переважно лексичних,

об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ» (С. Єрмоленко) [11, с. 131], «парадигмальне об'єднання одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми)» (О. Селіванова) [10, с. 327] тощо. Отже, враховуючи вищевикладені дефініції поняття, ми визначаємо ЛСП як структуру, системне утворення лексичних одиниць, що є фрагментом мовної картини світу, складниками якої є лексеми, семи, об'єднані за ієрархічним принципом.

Головними властивостями ЛСП учені вважають наявність семантичних відношень між складниками та їх системний характер, відносну автономність, взаємозв'язок полів у лексичній системі, безперервність позначення у смислово-просторі (І. Кобозева); відкритість структури поля, рухливість його складу, дифузійну меж (І. Багмут); внутрішню структуру поля розуміють як набір кореляцій, які пов'язують семантичні одиниці, одне семантичне поле може належати до структури іншого поля більш високого рівня (І. Чумак) [6; 1; 25].

У середині ЛСП учені (О. Бондаренко, С. Моїсеєва, І. Чумак та ін.) виділяють мікрополя за допомогою семантико-логічного критерію, в основі якого лежить запропонований Ш. Баллі принцип ідентифікації [2, с. 128-168]. Суть цього принципу зведена до відшукування слова-ідентифікатора, що виражає поняття, ідею в найбільш загальній формі. Мікрополя є меншими за обсягом сукупностями лексичних одиниць. Це ієрархічно організоване семантичне об'єднання, елементи якого пов'язані за інтегральною ознакою, що виражена його домінантою – ядерною лексемою (І. Чумак), або гіперонімом (С. Моїсеєва).

Публіцистичні статі І. Франка дозволяють нам зробити висновок, що патріотами своєї Батьківщини письменник уважає ту частину молоді, «...яка любить Україну, її минуле, мову народу» [22, с. 201], «пробуджує почуття національної гідності, формує історичну та політичну свідомість українців, визначає національні інтереси й пріоритети, зберігає національну ідентичність та консолідує націю» [13]. Публіцистичний доробок письменника дозволяє розширити дефініцію поняття «патріот», зафіксовану в тогочасних лексикографічних джерелах (В. Доманіцького, Ф. Брокгауза та І. Єфрона), і потрактувати його крізь призму *патріота Батьківщини, патріота нації, патріота-борця*:

1) патріот Батьківщини – «цивілізований чоловік <...>, який мусить дбати про завтра, про ближнє й дальше майбутнє своєї рідні, своєї громади, свого краю, своєї держави...» [23, с. 315], «...готовий служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя» [17, с. 12] та який «цікавиться громадськими й політичними справами і бажає вчитися й розуміти їх» [14, с. 488];

2) патріот нації – людина, яка «любить свій народ, тішить його поступом, співчуває його стражданням» [13], «повертає свої великі сили на працю заради рідного народу, <...> проінята українським національним ідеалом та готова покласти свою голову заради нього» [13];

3) патріот – це борець, «у кого видно правдивий талант, любов до рідного народу та його слова, та бажання його розвою» [20, с. 360–361], особистість, «свідома своєї духовної і матеріальної сили, свідома того, що може щось зробити, що її голос має у других якусь вагу» [12].

Гаслом аполітичного патріота є: «Плакаймо рідну мову, письменство, освіту, науку, підносім національну свідомість серед народу, а в політику, себто активну політику, не мішаймося» [19, с. 281].

Патріотизм, на думку І. Франка, – це «поважне, але глибоко відчутне народолюбство, що виявляє себе не словами, а працею» [18, с. 405], тобто «виборювання для себе політичної самостійності» [19, с. 280] та здатність «віддатися зтяжній праці серед народу, службі його буденним інтересам» [15]. «Всяка самостійність (патріотичні прояви, – прим. О. А.) не там, де більше крику, а там, де більше самостійності, розумної праці» [17, с. 9].

У лексико-семантичному полі «патріот», представленому в художній публіцистиці письменника, ми виділяємо три мікрополя, що репрезентовані семемами, які у свою чергу складаються з категоріальних сем. Семема першого мікрополя, «патріот як такий», були визначені через дефініцію поняття «патріот», представлену в словнику В. Доманіцького: «Патріот – той, хто любить вітчизну – свій край, своїх людей» [3, с. 88–89].

Семема «хто любить свою Вітчизну» представлена категоріальними семемами 'допомогти Україні', що вказує на вияв любові громадянина до своєї великої Батьківщини та необхідності її зарадити («Перед Вами, молоді товариші (молоді патріоти, – прим. О. А.), велика історична задача – допомогти Україні в тяжких переломних хвилях... Перед Вами стоїть задача і обов'язок – віддячити Україні за все те духовне й матеріальне добро, яке вона досі давала вам» [18, с. 404]), й 'пізнати свою країну', що характеризує патріота як такого, хто кожним боєм країни переймається, а успіхам – радіє: «...Ми боліли кожним її частковим, локальним боєм і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головню, <...> ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» [18, с. 405].

Складниками семема «хто любить свою країну, свій край та працює на їх користь» є категоріальні семи 'боротьба' («Україна вислала найенергійніших, високоталановитих своїх синів у боротьбу з абсолютизмом» [14, с. 490]), 'запас свіжих сил' («Вона (молода Україна, генерація. – прим. О. А.) розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутинна, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, яка віднайшла наша нація в хвилі тяжкого пригноблення» [14, с. 476]). У цьому контексті патріот представлений як свідома людина, яка боронить Вітчизну та яка знаходить у собі сили встати до боротьби.

Людина, яка шанує інших, їхні кровні інтереси, репрезентована в семемі «хто любить народ, своїх людей». Так, її складниками є семи 'любов до народу' («Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [23, с. 345]), 'пошана до чоловіка' («Кращі уми <...> вказали інший шлях для справді тривкого і плодючого розвою <...> – пошани до чоловіка, до його кровних інтересів, до його природних, невідчужених прав, таких як свобода слова й організація, <...> як свобода заробітку та переселення...» [21, с. 441]).

Семи 'прихильник рідного діла' та 'присвятити свої сили справі' у семемі «хто відданий своїй справі» характеризує патріота як щирого прихильника обраної справи, незважаючи на перепони: «*І треба подивлятися енергії, незломному характеру і силі святого запалу у тих людей* (С. Вітик, Й. Новаковський, Остапчук, – прим. О. А.), *що мимо тих жертв і своїх слабих сил не падають духом, але ведуть своє діло далі*» [13], «*Удар, який заборонив українське слово в Росії, викинув за границю кількох високо талановитих і широко освічених людей <...>, вони не потонули в морі російської науки й публіцистики, але винесли українське слово на широку європейську арену і, присвятивши свої сили науковій і публіцистичній праці на українській мові, <...> привчили європейську і спеціально російську публіку прислухуватися аргументам та бажанням українців*» [14, с. 483].

В. Доманіцький у словнику «Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» представив патріота на глум як людину «темну, несвідому або не совісну, хоча й свідому, що допомагає у всьому урядові (правительству), немов би то боронячи вітчизну од загибелі» [3, с. 88–89], що дозволяє нам зробити висновок: *патріот на глум* є синонімом псевдопатріота, репрезентанта другого мікрополя, представленого в письменницькій публіцистиці І. Франка.

Відповідно, складниками мікрополя «псевдопатріот» є семемі, представлені категоріальними семами. Так, семему «немов би то боронячи вітчизну од загибелі» описують категоріальні семи 'байдужа людина' («*Наскільки в тій роботі була рука заграничних чинників, се, певно, довго ще лишиться невиясненим; певне те, що при повній байдужості народівців <...> ся робота грозила великою небезпекою для нашої національної справи*» [14, с. 479]), 'боронити Україну мріями' («*І ось патріот признав одинокий на часі метод – боронити Україну мріями*» [14, с. 518]), 'багато говорити, але мало робити' («*Нам дуже дивно, що наші й українські «народівці» так давно вже балакають о самостійності, а й досі чи не вміли, чи не сміли договоритися до ясного і одвертого заявлення свого права на самостійність політичну...»* [17, с. 9]), 'входження в народ для себе' («*Інтелігенти йшли в народ для себе, для очищення свого сумління, і заразом для пропаганди ідей далеких, вищих понад розуміння народу*» [15]). Отже, у цьому контексті *патріот на глум* представлений як людина байдужа, що може лише мріями та балачками боронити край, або бореться лише за те, з чого буде мати зиск.

Патріот на глум, який не бореться за українське слово або й взагалі вважає свою мову зіпсованою, характеризує семему «хто не виявляє життя народного»: «*Ми бачимо, як галицькі народівці кричать уже віддавна о самостійності малоруської мови, а й досі для затвердження тої самостійності не видали ні словаря, ні граматики, а, говорячи о своїй бесіді, покликаються тільки на німців, москалів, чехів та поляків!*» [16, с. 76], «*Воно (галицьке українофільство, – прим. О. А.) любило Україну, про яку мало туманне уявлення, любило і захоплювалося мовою Шевченка й Куліша, але мови свого власного або не знало добре, або вважало її зіпсованою...»* [22, с. 204], «*Українська інтелігенція разом із московською готовилася йти «в народ» і проповідати по фабриках «хитру механіку» та ідеали соціальної справедливості, – розуміється, московською мовою*» [14, с. 472].

Антипатріот у словнику В. Доманіцького описаний як «людина, ворожа до свого рідного краю, не патріот» [3, с. 13]. Тому до складу третього мікрополя «антипатріот» включаємо семему «людина ворожа до свого рідного краю та народу», у межах якої визначаємо такі категоріальні семи, як 'вжиті в переносному значенні слова «пророк», «поборник», «отець народу»' («*Правда, були у нас за той час («відродження»), – прим. О. А.) свої домашні «пророки», «поборники», «отці народу», але коли придивитися їм ближче, то побачимо, що один удостоївся назви «пророка» не за свою діяльність, а за свої гроші, другого величають «отцем Русі» за його німецький титул «барон», третій славиться тим, що вміє дурити народ у очі псевдонаукою і псевдонародоловством, а поза очі величає той сам народ «хамми та мургами, задля котрих не варто й раз рота отворити»» [16, с. 75-76]), 'заможне, владне панове' («*Не викликайте вовка з лісу, дайте нам спокійно сидіти на посадах і добиватися маєтків, а там, коли ми будемо матися добре і забезпечимо своїх дітей, то й цілій нації буде ліпше. Адже ж коли забезпечений я, мій сусід, другий, десятий, сотий, то се, значить, забезпечена така-то частина нації. Економічний прогрес у тім і лежить, щоб та частина нації була чимраз більша і більша і щоб її забезпечення було чимраз швидше й тривкіше*» [19, с. 280]), «*Власть робить одних паннами, других невільниками. <...> Власть робить воловіка жорстоким, немилосердним, завзятим, сліпим на нужду і глухим на плач мільйонів*» [23, с. 330-331].*

Логіка нашого дослідження потребує опису синонімічно-антонімічних рядів лексеми «патріот» та «патріотизм» у змодельованому на основі художньо-публіцистичної спадщини І. Франка ЛСП. Так, синонімом до лексеми «патріот» є *син України* («*Україна вислала найенергійніших, високоталановитих своїх синів у боротьбу з абсолютизмом*» [14, с. 490]), «патріотизм» – *народоловство* («*Наш голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступати місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутному народоловству, що виявляє себе не словами, а працею*» [18, с. 406]). Почуття патріотизму І. Франко описав метафорично: «*Гаряче серце, що болить над сумним станом рідного краю*» [14, с. 484].

Контекстуальними антонімами до лексеми «патріот» є *перебіжчик* («*Певна річ, перебіжники з нашого поля на чужій ниві будуть іще траплятися, так як траплялися досі*» [14, с. 520]), *ренегат* («*Куліш від часу «Мальованої Гайдамаччини» та «Історії воссоединенія» з батька і пророка зробився ренегатом*» [14, с. 474]) і *картяр* («*Не диво, що брак вищих духів змагань попихав молодіж до розпусу та гри у картти...»* [14, с. 478]).

І. Франко зробив вагомий внесок у розвиток національної і соціальної свідомості українського народу, особливо в роки національно-визвольного руху. Своєю публіцистичною діяльністю він указував на широкі горизонти національно-культурного відродження українського народу, стаючи на позиції демократичного націоналізму, при цьому світогляд публіциста спирався на засади гуманізму, раціоналізму та демократизму.

Література:

1. Багмут І. В. Лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській літературній мові (склад, структура, парадигматика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / І. В. Багмут – К., 2007. – 23 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Иностр. литературы, 1961. – 304 с.
3. Доманіцький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. / Склав В. Доманіцький. У Києві, року 1906. – 128 с.
4. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови [Текст] / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1971. – №12. – С. 25-32.
5. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
6. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебное пособие / И. М. Кобозева. – М. : Эдичориал УРСС, 2000. – 352 с.
7. Медвідь Ф. Идеал національної самостійності в трактуванні Івана Франка / Федір Медвідь // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф., (Львів, 25-27 верес. 1996 р.) / ред. кол. : Л. Бондар [та ін.]. – Львів : Світ, 1998. – С. 169-173.
8. Нечитайлюк М. Ф. Публіцистика Івана Франка (1875-1886). Семінарії / М. Ф. Нечитайлюк. – Л. : ЛДУ, 1972. – 240 с.
9. Пінчук С. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. Пінчук, Є. Регушевський. – Київ : Наукова думка, 1966. – 270 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
11. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 221 с.
12. Франко І. Ukraina irredenta [Електронний ресурс] / І. Франко. Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/31.html>
13. Франко І. З кінцем року [Електронний ресурс] / І. Я. Франко. Режим доступу : <http://ukr-lit.net/franko/1336-publitsistichni-tvori/1015-mizh-svoyimi.html?start=1>
14. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 471-529.
15. Франко І. Коли не по конях, так хоч по оглоблях [Електронний ресурс] / І. Франко. Режим доступу : <http://ukr-lit.net/franko/1336-publitsistichni-tvori/1015-mizh-svoyimi.html?start=3>
16. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 26. – К., 1980. – С. 74-93.
17. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 26. – К., 1980. – С. 5-14.
18. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 401-409.
19. Франко І. Поза межами можливого : збір. тв. : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 276-285.
20. Франко І. Принципи і безпринципність // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 34. – К., 1981. – С. 360-365.
21. Франко І. Свобода і автономія // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 439-447.
22. Франко І. Українські «народовці» і радикали // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 28. – К., 1980. – С. 196-206.
23. Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 45. – К., 1986. – С. 300-348.
24. Франко І. Я. Твори в 20-ти томах / І. Я. Франко. – К., 1950. – Т. 2. – 1950. – С. 394.
25. Чумак-Жунь И. И. Лексико-семантическое поле цвета в языке поэзии И. А. Бунина: состав, структура, функционирование [Текст] : дис.... канд. филол. наук: 10.02.02 / Чумак-Жунь Ирина Ивановна. – К., 1996. – 185 с.